

UOT 159.9.

*Ayna Şirzad qızı Hacıyeva,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

TƏLƏBƏ ŞƏXSİYYƏTİNƏ TƏSİR GÖSTƏRƏN PSIXOEMOSİONAL HALLAR

*Айна Ширзад гызы Гаджиева,
доктор философии по психологии
Сумгаитский Государственный Университет*

ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТОЯНИЯ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЛИЧНОСТЬ СТУДЕНТОВ

*Ayna Shirzad Hacıyeva,
PhD in pedagogy
Sumgait State University*

PSYCHO-EMOTIONAL PROCESSES AFFECTING STATE OF STUDENTS

Xülasə: Məqalədə insanın inkişafında emosional sferanın rolundan bəhs edilir. İnsanın formalaşmasına təsir edən emosiyaların inkişafı problemi psixologiyanın qarşısında duran əsas məsələlərdəndir. Emosional sferanın ünsiyyətə və fəaliyyətə təsiri, tələbatların ödənilməsində rolu mübahisəedilməzdir.

Şəxsiyyətin formalaşmasında psixososial proseslərin təsirini tədqiq edərkən həyəcan, aqressiya, qorxu, frustrasiya kimi emosional halların üzərində dayandıq, belə ki, onlar tələbələrə təlim prosesində, həmçinin, sessiya dövründə daimi müşaiyyət edir və insanın emosional gərginliyinin qaçılmaz elementləridir.

Açar sözlər: *tələbə mühiti, təsəvvür, baxış, emosiya, insan, xüsusiyyət*

Резюме: В данной статье речь идет о роли эмоциональной сферы в развитии человека. Проблема развития эмоций, влияющих на формирование человека, является одной из задач, стоящих перед психологией. Влияние эмоциональной сферы на общение и деятельность, их роль в реализации потребностей неоспоримы.

Исследуя вопрос влияния психоэмоциональных процессов на формирование личности студента, нам представилось необходимым остановиться на таких моментах как тревожность, агрессия, страх, фрустрация, так как они являются несомненными спутниками студента на протяжении периода обучения, во время сдачи сессии и являются неизбежными элементами эмоционального напряжения человека.

Ключевые слова: *студенческая среда, взгляд, эмоция, человек, особенность*

Summary: This article is about role of emotional sphere in human growth. One of the missions of psychology is development of emotions which have influence in human progress. Influence of emotions and feelings on communication and human activity are irrefutable. During research of psycho-emotional condition of students, we discovered many factors which have significant influence on forming of their personality such as frustration, nervousness, fear and aggression. Mentioned above factors going along with students throughout session and examinations which can cause emotional tension to students.

The key words: *presentation, sight, emotion, person, theory, feature*

Psixologiyada ən çox araşdırılan, lakin hələ də fərqli mövqelərin ortaya qoyulduğu problemlərdən biri də şəxsiyyətdir. Şəxsiyyətin formalaşdırılmasında çoxsaylı amillər iştirak edir. Onlardan bəziləri şəxsiyyətin inkişafına,

digərləri ləngiməsinə səbəb olur. Tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına da bu amillər təsir göstərir.

Şəxsiyyətin hər bir keyfiyyəti, onun forma və məzmunu fərdin sosial əhatəsi, ünsiyyət dai-

rəsi, fəaliyyət sahəsi ilə də bağlıdır, lakin burada həmin şəxsin daxili potensialı, fərdi xüsusiyyətləri, ətrafdakıların həmin şəxsə təsiri, onun özünün bunlara münasibəti mühüm rol oynayır. Göstərilən bu cəhətlər kompleks şəkildə psixosional sahə ilə bağlıdır. Tələbələrin daha çox yaşadıkları emosional halların məzmununu nəzərdən keçirək.

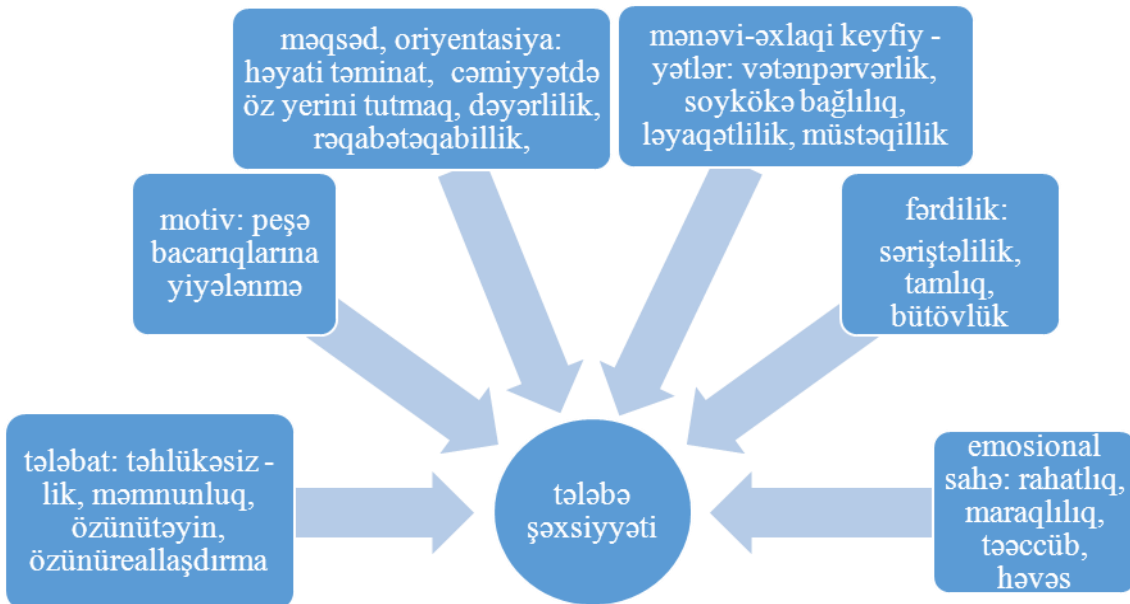
Bizim üçün emosiyaların meydana gəlmə səbəbləri, onların səviyyəsi, adaptasiyaya təsirini aşkar etmək vacibdir. Psixoloji ədəbiyyatda bu istiqamətdə emosional halın müxtəlif təriflərinə rast gəlmək mümkündür. Mənbələrdə emosional vəziyyət diferensial şəkildə - situativ hal və ya şəxsiyyətin keçid vəziyyəti, onun dinamikası nəzərə alınmaqla, səciyyəvi xüsusiyyətləri qismində nəzərdən keçirilir.

Tələbə şəxsiyyətinin formalaşmasına psixosional proseslərin təsirini tədqiq edərkən həyəcan, aqressiya, qorxu, frustrasiya kimi halların üzərində dayanmağı zəruri hesab edirik. Təcrübədən də bəllidir ki, həmin emosiyalar tədris prosesində tələbələrin davranışını, fəaliyyət və ünsiyyətini müxtəlif çalarlara boyamaqla pozitiv və neqativ emosional dəyişmələri qaçılmaz edir. Hər bir tələbə az, ya da bir qədər çox dərəcədə bu halları keçirir.

Tələbələrin şəxsiyyətinə təsir göstərən emosional halları, əlbəttə ki, bilavasitə onların peşə hazırlığında üzləşdikləri situasiyalarda yaranan emosional vəziyyətlərdə axtarmaq lazımdır. Bunun üçün biz tələbə şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri əsasında onun strukturunu müəyyənləşdirməliyik. Ehtimal edirik ki, tələbə şəxsiyyətinin strukturunda hər hansı motiv və emosiya deyil, məhz onları peşə yönümünə daha fəal şəkildə istiqamətləndirən, özlərini peşə sahəsi üzrə yüksək qiymətləndirməyə imkan verən emosiyaların yaşanması daha önəmlidir.

Əslində, tələbələrin şəxsiyyətinin formalaşması heç də həmişə belə pozitiv yönəldir və təsirlərlə nizamlanmır. Formalaşma prosesində tələbə bir sıra çətin situasiyalarla üzləşərək neqativ emosional hallar keçirir. Yaranma səbəbinə görə emosional vəziyyət fərqli quruluşda formalaşdığından fərqli qaydada da təzahür edir. Bu zaman bir sıra emosional vəziyyətlər təzahür edir. Həmin vəziyyətləri ayırd etmək üçün “emosiya”, “emosionallıq” (“emosional hal”, “emosional vəziyyət”) anlayışlarını ayırd etməliyik.

Əvvəlcə tələbə şəxsiyyətinin strukturunda emosional halların yerini müəyyənləşdirək. Bunun üçün aşağıdakı pozitiv inkişaf modelindən istifadə edə bilərik.

Şəkil 1.1. Tələbə şəxsiyyətinin pozitiv inkişaf modeli

Emosiya, qeyd etdiyimiz kimi, fərdin ona təsir edən faktorlara verdiyi qiymətə görə onun psixofunksional vəziyyətində baş verən kimyəvi, bioloji, psixoloji dəyişmələrdən yaranan cavab reaksiyasıdır. Emosiya motivlərlə əlaqəli, fəaliyyətlə bağlı olaraq yaranır. (5, 88)

İnsanın emosional həyatı onun müxtəlif məzmunu ilə doludur. Emosiya aşağıdakı sahələrə qiymətləndirici münasibətdən yaranır (7, 98):

1) fəaliyyəti həyata keçirməyə kömək edən, yaxud mane olan ayrı-ayrı vəziyyətlərə: qorxu, nifrət;

2) fəaliyyətdə əldə edilmiş uğurlara: sevinc, kədər;

3) baş verən, yaxud, baş verə biləcək situasiyaya: təşviş, təccüb, təəssüf.

Tələbə şəxsiyyətinə təsir göstərə biləcək bu kimi halların onların emosional vəziyyətləri üçün nə dərəcədə xarakterik olub-olmadığını öyrənmək üçün bir sıra test metodikalarından, fəaliyyət məhsullarının təhlilindən, müsahibə və söhbətlərdən istifadə etdik. Məlum olduğu kimi, psixologiyada insanın emosional sahəsinin tədqiqində rəng metodikalarına geniş yer verilir. Bunu nəzərə alaraq əvvəlcə M. Lüşerin rəng testi tətbiq olundu.

Rəngin təsiri insanda həm fizioloji, həm də psixoloji effekt yaradır. Bu təsir artıq çoxdandır estetikada, gigiyenada, istehsalatda nəzərə alınır. Bir halda ki, insanda rəngə qarşı özünəməxsus emosional münasibət var, onun hansısa birinə üstünlük verilir; maraqsız yanaşılaraq hansısa rəngdən imtina edilir və bu həmin rəngi neqativ qiymətləndirmə ilə xarakterizə olunur, deməli, o zaman psixidiagnostikada da bu amili nəzərə almaq lazımdır. M. Lüşer testi o mülahizəyə əsaslanır ki, rəng seçimi sınaqlan subyektin aşağıdakı cəhətlərini ifadə edir (tests.kulichki.com):

- a) müəyyən fəaliyyətə istiqamətini;
- b) əhval- ruhiyyəsini;
- c) funksional vəziyyətini;
- d) şəxsiyyət xüsusiyyətlərini.

Bunlarla yanaşı, rəng seçimləri metodu təəssüratların dərk olunmayan cəhətlərini, şəxsiyyətin şüurlu və şüursuz nəzarətə tabe olmayan, əhəmiyyətli dərəcədə fərdin aktual səviyyə-sindən asılı olan səviyyələrini də aşkar etməyə imkan verir. Bu testdə istifadə olunan rənglərin mahiyyəti çoxsaylı sınaqlanlar kontingentinin

müxtəlif istiqamətdə tədqiqində müəyyən edilmişdir. M.Lüşerə görə, rənglərin xarakteri özündə 4 əsas və 4 əlavə rəngi birləşdirir (8, 345).

Əsas rənglər:

1) göy - sakitliyi, razılığı, rahatlığı ifadə edir;

2) yaşıl - əminlik hissini, sabitliyi və tərsliyi ifadə edir;

3) narıncı-qırmızı - iradi gücü, aqressiyasını, ardıcılıq əsnəsini, qıcıqlanmanı ifadə edir;

4) açıq sarı - fəallıq, ünsiyyətə cəhd etmə, ürəyiaçıqlıq, hissələrini gizlədə bilməmək, şəh əhval-ruhiyyədə olmanı ifadə edir.

Əlavə rənglər:

5) bənövşəyi;

6) şabalıdı;

7) qara;

8) boz.

Münaqişə olmadıqda optimal halda əsas rənglər birinci 5 yerdə olmalıdır.

Boz rəng M. Lüşer testində "rəngsizlik" kimi göstərilir. Bu rəng həyəcan, stress, qorxu və kədəri bildirir. Əlavə rənglərin mahiyyəti də əsas rənglər kimi daha çox onların qarşılıqlı əlaqədə yerləşdirilməsilə təyin olunur.

M. Lüşerin rəng seçimi metodu ilə tələbələr tədqiq edilmiş, bu zaman aşağıdakılar aşkar edilmişdir. Testin göstəricilərinə görə, sınaqlanların yalnız 1/5 hissəsində (47 nəfər, 12,3%) nəticələr harmonik norma səviyyəsində qiymətləndirilmişdir. Emosional gərginlik 132 nəfərdə (34,7%) müşahidə olunmuşdur. Sınaqlanların 92 nəfərində (24,2%) özünümüdafiə mövqeyi və iqtisadi baxımdan əmin-amanlığın təmin olunması üçün çıxılmaz vəziyyətin irrasional üsullarla həllinə meyiltmə aşkar olunmuşdur (2-ci və 5-ci rənglərin əhəmiyyətli mövqeyi). 32 nəfərdə (8,4%) pozitiv tələbat və emosiyaların ödənilməsinin frustrasiyası (4-cü rəngin əhəmiyyətli mövqeyi) qeydə alınmışdır.

Tələbələrdə həyəcanın səbəblərinin aşkar edilməsi məqsədilə, Ç. Spilberqin "Şəxsi və situativ həyəcan şkalası" və Teylorun "Həyəcanın səviyyəsinin ölçülməsi metodikası" (V.Q. Norakidzenin adaptasiyası) tətbiq edildi (www.dieter.ru).

Eksperimental tədqiqat aşağıdakı qaydada qurulmuşdu: sessiya dövründə tələbələrin emosional vəziyyəti öyrənilirdi, daha sonra imtahan

dövründə eksperimental qruplarda təkrar diaqnostika aparıldı.

Birinci və ikinci kurs tələbələrinə şəxsi həyəcanın yüksək səviyyəsi, 3-cü və 4-cü kurs tələbələrinə isə şəxsi həyəcanın orta göstəricisi xasdır. Situativ və ya reaktiv həyəcan (bir o qədər yüksək göstəriciyə malik olmasa da) 2-ci kurs tələbələrində aşkar edilmişdir.

Bu tələbələrdə müşahidə zamanı subyektiv yaşanan emosiyalar (gərginlik, narahatlıq) səciyələndir. Bu, stress vəziyyətinə emosional reaksiya kimi meydana çıxaraq, zamanla intensivliyinə və dinamikliyinə görə müxtəlif ola bilər. Daha sonra sessiya dövründə və imtahandan sonra C. Teylorun həyəcan səviyyəsinin ölçülməsi metodikasından istifadə etdik (fatumtest.ru).

Hər iki metodika üzrə həyəcan səviyyəsinin göstəricilərinin müqayisəsi zamanı, demək olar ki, nəticələr eynidir: tələbələrin böyük əksəriyyətində həyəcan səviyyəsi yüksəkdir. Daha sonra biz imtahan dövründə tələbələrin həyəcan səviyyəsinin göstəricilərini təyin etdik.

İstər sessiya dövründə, istərsə də imtahandan sonra tələbələrin həyəcan səviyyəsinin yüksək göstəricilərə malik olduğu aşkar edildi, lakin imtahan dövründə həyəcan səviyyəsi bir qədər də yüksəlmiş olur ki, bu da, təbii olaraq, onların imtahana hazırlığı və həmin proseslə bağlı yaşadıkları narahatlıqlarla bağlıdır. Ümumilikdə isə, istər imtahandan əvvəl, yəni sessiya müddətində, istərsə də imtahan dövründə tələbələrdə yüksək həyəcan qeydə alınır. Nəticədə tələbələrdə emosional gərginliyin yüksəlməsi imtahan müddətində daha yüksək səviyyəyə qalxaraq onların emosional vəziyyətinə, o cümlədən motivasiya, fəaliyyət, ünsiyyət, davranış sahələrinə təsir göstərərək şəxsiyyətin normal inkişafı prosesini çətinləşdirir. Ümumilikdə tələbələrdə həyəcanlılığın müəyyən edilməsi üzrə apardığımız tədqiqatda şəxsi həyəcanın orta səviyyədə olduğu, tələbələrin sayının 89 nəfər (23,4%) olmasına baxmayaraq, yüksək şəxsi həyəcanın üstünlük təşkil etdiyi tələbələrin sayı - 104 nəfər (27, 3%) olmuşdur.

Göründüyü kimi, tələbələrin psixososial vəziyyəti həm kurslar arasında, həm şəxsi keyfiyyətlərə, həm də situasiyaya görə fərqlidir. Belə vəziyyət tələbələrin kollektivə adaptasiyasına, təlim müvəffəqiyyətinə təsir edir. Nəticədə şəxsiyyətin formalaşmasında neqativ təzahürlər

təşəkkül tapır. Bu isə, eyni zamanda, onların gələcəkdə peşə fəaliyyətində özünü göstərə bilər.

Müxtəlif kurslarda tələbənin inkişafının bəzi fərqli xüsusiyyətləri mövcuddur:

I kursda tələbələr abituriyent olduqları dövrdə tələbəlik həyatı ilə bağlı təəssüatları və reallıqlar arasında uyğunlaşma, eləcə də ali məktəb mühitinə adaptasiya məsələlərini həll edirlər. Tələbələrin davranışı konformizmin yüksək dərəcəsi ilə fərqlənir. Bu davranışın zəif tənzimlənməsi və motivasiyasız risk, öz addımlarının nəticələrini görə bilmək bacarığının zəif olması xarakterikdir. Tez-tez qeyri-adekvat özünüəyniləşdirmə, həyat planlarını qura bilmək qabiliyyətinin kifayət qədər inkişaf etməməsi, sıx şəxsiyyətlərə münasibətlərdən qaçmaq, tələqin üçün əlverişli nümunələrin seçilməsindəki çətinliklər qeydə alınır. Onların ali məktəbə adaptasiyası prosesində aşağıdakı çətinliklər meydana çıxır:

- məktəb kollektivinə xas olan qarşılıqlı yardım və mənəvi dəstəyə tələbat hissi;
- peşəyə psixoloji hazırlıqdakı çatışmazlıqlar;
- davranış, fəaliyyət və ünsiyyətdə özünü tənzimləməni həyata keçirmək qabiliyyətinin zəifliyi;
- ali məktəbə qəbul olunması uğurundan yaranan təkəbbür, eyforiya, özünü mükəmməl hissetmə səbəbindən özünü təkəbbürləşdirmə marağının olmaması və s.

II kurs - peşə sahəsində ən gərgin öyrənmə və mənimsəmə dövrüdür. Peşə fənləri tələbələrin həyatına intensiv şəkildə daxil edilir. Onlar ümumi hazırlıq əldə edir, geniş peşə təsəvvürləri, maraq və tələbatlar, yaxud qeyri-müəyyənliklər, suallar yaranır. Bu dövrdə mühitə adaptasiya prosesi, əsasən, başa çatmış olur.

III kurs - ixtisaslaşmanın daha bitkin və mükəmməl başlanğıcı, tələbənin peşəkar maraqlarının sonrakı inkişafının və dərinləşməsinin əks olunması, elmi tədqiqatlara marağın möhkəmlənməsi dövrüdür. İxtisaslaşmaya olan zərurət şəxsiyyətin müxtəlif sahələrə olan maraqlarının mərkəzləşməsinə, özünü peşəkar kimi axtarırsa, özünü tənqidə və özünü reallaşdırmaya istiqamətləndirir. Bu, tələbələrin təcrübələri dövründə özünü daha aydın büruzə verir.

IV kurs - təcrübənin keçirilməsi, ixtisasla real surətdə tanışlıq dövrüdür. Tələbələr tərəfin-

dən bir çox həyat və mədəniyyət dəyərlərinin yenidən qiymətləndirilməsi gedir. Maddi və ailə vəziyyəti ilə bağlı yeni, get-gedə daha da aktuallaşan dəyərlər meydana gəlir. Onlar tədricən ali məktəb həyatının kollektiv formalarından tədricən aralanırlar.

Problemnin elmi yeniliyi. Tələbələrdə onların şəxsiyyətini formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə

ləngidici təsir göstərə biləcək kifayət qədər psixoemosional hallar qeydə alınmışdır.

Problemnin praktik əhəmiyyəti. Aparmalı olduğumuz iş bu emosional halların tələbə şəxsiyyətinə təsirini aşkara çıxarmaq və neqativ təsirlərin qarşısını almağın yollarını göstərməkdir.

Problemnin aktuallığı. Hesab edirik ki, ali təhsil müəssisələrində problemin bu cəhətinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov Ə.S. Şəxsiyyətin təfəkkürünün aktual psixoloji problemləri. Bakı: Azərneşr, 1981.
2. Əliyev B.H., Cabbarov R.V. Təhsildə şəxsiyyət problemi. Bakı: Təhsil, 2008.
3. Əliyev R.İ. Əliyeva G.B. Şəxsiyyət psixologiyası. Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, 2010.
4. Анохин П.К. Психология эмоций. М.: МГУ, 2002.
5. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. М.: Аспект-Пресс, 2002.
6. Выготский Л.С. Учение об эмоциях. Т. 4. М.: Педагогика, 1984.
7. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. М.: 1978.
8. Изард К.Э. Психология эмоций. М.: Питер, 2008.
9. Шафиева Э.И. Эмоциональный стресс в условиях нормы и патологии человека. М.: Медицина, 1976.
10. www.dieter.ru
11. www.fatumtest.ru
12. tests.kulichki.com

E-mail: ayna.haciyeva7@gmail.com

Rəyçilər: *psixol.ü. fəls.dok.*, dos.K.B. Salamova
*fəls.ü. fəls.dok.dos.*C.H. Məmmədov

Redaksiyaya daxil olub: 25.11.2018